

Склярєнко В. Г.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАГОЛОСУ. ІМЕННИК

К. : Наук. думка, 2006.— 710 с.

Українське мовознавство, як і мовознавство інших слов'янських країн, вичерпної історії акцентуації ще не має. Причиною відсутності такої історії є неймовірна складність проблеми, яка полягає в нез'ясованості ряду інтонаційно-акцентуаційних питань у праслов'янський період і у величезних змінах наголошення слів, які відбувалися у слов'янських мовах від праслов'янського періоду до наших днів. А проте актуальність вивчення історії наголосу істотно доповнює історичну морфологію й фонетику, дає змогу встановити тенденції в наголошуванні слів, які виявлялися в минулому і які діють на сучасному етапі, має першорядне значення для історично-порівняльного вивчення слов'янських мов.

Основи вивчення історії українського наголосу були закладені Л. А. Булаховським. Гідним продовжувачем його справи є В. Г. Склярєнко. У трьох монографіях: «Історія акцентуації іменників а-основ української мови» (1969), «Історія акцентуації іменників середнього роду української мови» (1979), «Нариси з історичної акцентології української мови» (1983) і в багатьох інших працях В. Г. Склярєнко з'ясував чимало проблемних питань з історії акцентуації іменника в українській мові. Рецензована монографія є важливим підсумком багаторічної праці дослідника над історією наголошення іменників. У ній автор, використавши і підсумувавши всі акцентологічні студії, що були в україністиці до нього, простежив історію акцентуації більшості іменників від пізньопраслов'янського періоду до наших днів.

Матеріалом у монографії служать давні українські акцентовані пам'ятки, українська класична поезія, словники української мови XIX–XX ст., а також свідчення російської, білоруської, болгарської, сербохорватської та словенської мов. На особливу увагу заслуговує використаний у монографії діалектний матеріал. Найширше залучення говіркових

даних цілком виправдане. У багатьох випадках історія наголошення певних груп іменників з'ясовується саме завдяки свідченням народних говорів. Так, первісну префіксальну акцентуацію іменників зберігають українські говори, особливо південно-західні (с. 621). Слід зауважити, що діалектний матеріал дослідник використав досить широко. Схвалення заслуговує залучення автором свідчень «Атласу української мови».

Монографія складається із вступу, трьох розділів, висновків і узагальнень, умовних скорочень та покажчика розглянутих слів. У першому розділі простежується історія акцентуації непохідних іменників, у другому — суфіксальних, у третьому — префіксальних.

Дослідник виходить із прийнятого більшістю спеціалістів положення, що в пізньопраслов'янський період акцентуація була тісно пов'язана з інтонацією слова, що в той час існувало три акцентні парадигми іменника — баритонована (з нерухомим наголосом на корені слова або на суфіксі), окситонована (з нерухомим наголосом на флексії) і рухома. Слід зазначити, що в реконструкцію пізньопраслов'янських акцентних парадигм В. Г. Склярєнко вніс багато нового. Зокрема, він зробив чимало уточнень в історію пізньопраслов'янської окситонованої акцентної парадигми, оскільки прийняте більшістю дослідників твердження про нерухомість флексивного наголосу в іменниках з цією парадигмою фактами не завжди підтверджується. Від трьох праслов'янських типів акцентних парадигм В. Г. Склярєнко виводить систему наголошування іменників різних основ у сучасній українській мові, показуючи, що її акцентна система витворилася в результаті історичного розвитку праслов'янської, праруської, давньоруської та староукраїнської акцентних систем. Природно, що в монографії розглядаються передусім ті праслов'янські за походженням іменники, які

зберігаються в сучасній українській мові. Цілком доречним вважаємо наведення дослідником зразків пізньопраслов'янських акцентних парадигм, оскільки лише при зіставленні давньої акцентної парадигми того чи іншого іменника з акцентною парадигмою, яку він має в сучасній українській мові, можна робити висновок про історичні зміни в наголошуванні іменників на ґрунті української мови. В. Г. Скляренко переконливо довів, що зміни в акцентуації іменників часто пов'язуються з історичною зміною відмінкових форм, прикладом чого може служити виникнення флективного наголосу у формах орудного та місцевого відмінків множини окситонованих іменників *ǫ-*, *јǫ-* основ чоловічого роду, яке відбулося в період витіснення давніх флексій новими, про що свідчать наведені в монографії факти збереження наголосу старих форм у писемних пам'ятках.

Дослідник визначив тенденції в наголошенні іменників, які діяли протягом складної історії української мови. Це тенденція до вирівнювання акцентуації відмінкових форм однини і множини, зокрема окситонованих іменників; тенденція баритонованих іменників *ā-*, *јā-* основ і *ǫ-*, *јǫ-* основ до протиставлення в наголошенні форм однини і множини; тенденція до переміщення наголосу з кінцевого редукованого голосного на попередній склад у формах називного — знахідного відмінків однини окситонованих іменників *ǫ-*, *јǫ*, *ǫ̆-*, *ї-* основ і форм родового відмінка множини окситонованих іменників *ā-*, *јā-*, *ǫ-*, *јǫ-* основ та іменників з рухомою акцентною парадигмою; унаслідок дії тенденції до акцентного протиставлення форм однини і множини відбулася заміна флективної акцентуації відмінкових форм множини іменників *ā-*, *јā-* основ кореневою; тенденція до уодноманітнення акцентуації іменників *п-* та *т-* основ середнього роду; до переміщення наголосу з префікса на корінь іменників з первісно довготними і короткісними префіксами; до розрізнення за допомогою наголосу слів із суфіксом *-к(а)*, що означають конкретну річ (з префіксальним наголосом), і слів, які означають дію, процес (з кореневим наголосом); до переміщення наголосу з префікса на корінь в іменниках з довготними і короткісними префіксами та ін.

Важливими є висновки дослідника, що в іменниках з окситонованою та рухомою акцентною парадигмою у відмінкових формах двоїни мало місце вирівнювання наголосу, що виникнення окситонези у відмінкових формах однини іменників з кореневим наголосом було зумовлене впливом наголошеної на флексії форми місцевого відмінка із закінченням *-у*, *-ю* в іменниках *ǫ-*, *јǫ-* основ або *-и*, *-і* в іменниках *ї-* основ, що виникнення кореневої акцентуації у відмінкових формах од-

нини окситонованих іменників було зумовлене впливом форми родового відмінка однини, вирівнювання акцентуації за формою називного — знахідного відмінка однини і впливом наголошених на корені іменників, що в пізньопраслов'янській мові було наявне переміщення наголосу на попередній приїменник, чого сучасна українська мова майже не засвідчує, та багато інших.

Отже, рецензована монографія В. Г. Скляренка — фундаментальна, оперта на величезний достовірний фактичний матеріал праця з історії акцентуації іменників в українській мові. Вона характеризується великою кількістю цінних оригінальних спостережень та висновків і належить до найкращих сучасних акцентологічних студій. Монографія постає цінним теоретичним внеском в акцентологію і вагомим емпіричним дослідженням.

Зауваження до рецензованої праці мінімальні. Л. А. Булаховський припускає, що в конструкціях типу *два (три, чотири) брати* виступає іменникова форма називного — знахідного відмінків двоїни (з флексією, перейнятою від іменників *ї-* основ). В. Г. Скляренко відповідні форми іменників вважає формами множини, кореневий наголос яких збережений від первісного стану баритонованих іменників *ǫ-*, *јǫ-* основ (с. 104). Мабуть, обидва погляди мають однакову ймовірність, адже двоїни за походженням форми загалом у говорах української мови дуже поширені, а винятково великий вплив іменників *ї-* основ на іменники *ǫ-*, *јǫ-* основ у процесі морфологічної еволюції української мови становить загальновідомий факт.

Характеризуючи окситоновані іменники *бик*, *біб*, *вуж*, *кут*, *сніп*, *сокіл*, *стовп*, що при кореневій акцентуації в однині мають у множині тільки флективний наголос, автор зазначає, що важко сказати, чи вони і в множині отримали кореневу акцентуацію, яку потім змінили на флективну, чи ця флективна акцентуація є старою. Видається, що є підстави вважати її вторинною, оскільки в говорах зустрічаються акцентні варіанти *ббб* (*бббів*, *бббам*, *бббами*, *на бббзах*), *сбб* (*сббів*, *сббам*, *сббами*, *на сбблах*) тощо.

Рецензована праця належить до видатних досягнень в українській лінгвістиці. В. Г. Скляренко, простеживши зміни в акцентуації іменників української мови від пізньопраслов'янської епохи до наших днів і встановивши основні тенденції в наголошенні іменників, з'ясував історію їх наголошення в українській мові, зробив вагомий внесок у створення історичної акцентології української мови і цим істотно збагатив не тільки українське мовознавство, а й славистику взагалі.

I. МАТВІЯС